

SEMPOZYUM TANITIMI

Zâhirî Selefi Din Yorumu Sempozyum Tanıtımı

Zehra Betül USTAOĞLU*

Kur'an Araştırmaları Merkezi'nin (KURAMER) organize ettiği "Zâhirî Selefi Din Yorumu Sempozyumu", 28 Nisan 2018 tarihinde İSAM konferans salonunda gerçekleştirildi. Farklı şehirlerden çok sayıda akademisyen ve öğrencinin katıldığı sempozyum programı, açılış konuşması ve açılış konferansını müteakiben iki oturum ve her bir oturumda iki tebliğ olmak üzere dört tebliğden oluşuyordu. Öğleden önceki oturumun ilk yarısı fıkıh, ikinci yarısı kelam ilimlerinden; öğleden sonraki oturum ise hadis ve tefsir disiplinlerinden akademisyenlerin tebliğ ve müzakerelerine ayrılmıştır.

KURAMER başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu'nun konuşmasıyla sempozyum açılışı yapıldı. Bardakoğlu KURAMER'i tanıtarak bir sonraki yapacakları sempozyum konusunun "Pozitif Bilim ve Din" olduğunu açıklayıp sözü açılış konferansını yapmak üzere Prof. Dr. Sönmez Kutlu'ya verdi. Kutlu konuşmasında sempozyumun sınırlarını belirleyecek bazı ilkelere değindi. Öncelikle Selefilik ve Zâhirîlik konusunda sabit bir yaklaşımdan ziyade bir kavram kargaşası olduğunu belirtti, tarihî süreç içerisinde olaylar, kişiler ve yorumların değişerek devam ettiğini, Hz. Peygamber devrinden uzaklaştıkça o dönemde yaşananların metinleştirildiği ve bu metinlerin herkese aynı şeyi ifade etmediğini belirterek süreç içerisinde ulema arasında zâhirî, aklı ve tasavvufî din yorumlarını benimseyen belli kişilerin öne çıktığını ifade etti. Onun dikkat çektiği noktalardan biri, Hâricîlerin lafzî yaklaşımı ile birlikte dini korumanın, geleneği korumak olarak anlaşılması ve dolayısıyla ashâb-ı hadisi koruma gerekliliği şeklinde bir anlayışın ortaya çıkmasıdır. Özellikle Ebû Hanife karşıtlığı çerçevesinde onun meseleleri anlamada aklı kullanmasının, Yahudiler'den bir grubun aklı kullanarak dini bozmasına benzetilmesi oldukça dikkat çekicidir. Zâhirî-lafzî yaklaşımın akıl konusundaki tutumu ilk zamanlardaki gibi kalmayarak değişkenlik gösterirken, mesela İbn Hazm'ın metne katı bağlılığı oldukça belirgin olsa bile aklı ihmal ettiği söylenemez.

Kutlu'nun işaret ettiği bir diğer kriz dönemi, Moğol istilasının yaşandığı dönemdir. İbn Teymiyye'nin Ashab-ı hadisi bırakıp Şîlik ve tasavvufla mücadele etmesi Zâhirîliğin bir başka formu olarak makes bulur. Kutlu'ya göre, İbn Teymiyye burada Selefilik kavramını bir grubu niteleyecek şekilde değil; manayı lafza döndürmek, teşbih, kıyas ve aklı reddetmek şeklinde değerlendirilebilecek bir yöntem olarak kullanır. Moğol tehlikesi altında Müslümanların neden mağlup olduğu ve çözümün ne olduğu sorusuna İbn Teymiyye'nin cevabı âsâra ve sünnete dönüştür. Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde Zâhirîlik ve Selefilik

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku, zehrabetul.ustaoglu@erdogan.edu.tr
Orcid No: 0000-0003-1091-3164

Vehhâbilik formuna evrildiği görülür. Vehhâbiliğin sufilik karşıtlığı olarak bilinmesine rağmen aslında Arap kavmiyetçiliğiyle olan ilgisi daha baskın ve belirleyicidir. Hem Osmanlı'nın sufiliğine hem de Safevî Şiiliğine karşı geliştirilen Vehhâbilikle ilgili en büyük yanlış anlaşılma onun kendisini dini koruma hareketi anlamında bir Selefilik olarak sunmasıdır.

Günümüz Selefliğine gelindiğinde seleve dönüş çağrısının İŞİD şeklinde ortaya çıktığı görülür. Burada bahsedilen Selefliğin, Ashab-ı hadis ile veya Abduh, Rıza Selefliği ile hiçbir ilgisi kalmamıştır. Aksine bu Selefilik anlayışı, siyasal İslâm, radikal İslâm söylemleri ile karşımıza çıkmıştır. Kutlu bugün karşılaştığımız Selefliğin sicilinin pek parlak olmadığını aksine toplumda oldukça olumsuz izler bıraktığını belirterek konuşmasını tamamladı.

Birinci Oturum

İlk oturuma başkanlık eden Prof. Dr. Hasan Onat, Selefliğin bir mezhep değil bir zihniyet olduğuna dikkat çekerek “Zâhirî Anlayışın Fıkha ve Fıkıh Usûlüne Yansıması” başlıklı tebliği sunmak üzere Prof. Dr. Yunus Apaydın'a söz verdi. Konuşmasına uzunca bir giriş yapan Apaydın, Şâtıb'nin şâriin maksadıyla ilgili “Maksat sadece lafızlardan anlaşılır”, “Maksat dışarıdan yüklenir” ve “Maksat lafızların zâhiri ve anlamları birlikte değerlendirilerek anlaşılır” şeklindeki üçlü taksimini nakledip Mu'tezile ve Ehl-i sünnetin çeşitli fraksiyonlarının bu taksimde yer aldığını belirtti. Ehl-i rey ve Ehl-i hadîsin üçüncü grupta bulunduğunu ancak Ehl-i reyin hükmün maksadını daha fazla dikkate aldığını ifade etti. Zâhirîliği (1) Literal nasscılık (2) Rasyonalite karşıtlığı (3) Taklit/mezhep karşıtlığı şeklinde kategorilere ayıran Apaydın, bu kategorilerin en görünür şeklinin mezhep karşıtlığı olduğuna, bu anlayışta metnin dışında otorite tanınmadığına ve bunun “rey alerjisinin ve sahih hadis vurgusunun” doğal sonuçlarından biri olduğuna dikkat çekti. Teori yerine nasların konulmasının büyük bir eksiklik olduğunu ve Müslüman zihnin teori üretmeye ihtiyacı olduğunu belirtti. Ekol mantığı ve sistematığına karşı serbest içtihadı teşvik eden bu yaklaşımın otorite karşıtı bir yerde durduğunu, öte yandan doğru bir anlama için ihtiyaç duyulan şeyin mezhep sistematığını taklit ve bu nedenle de aslında taklidin teşvik edilmesi gerektiğini vurgulayarak konuşmasını sonlandırdı.

Apaydın'ın tebliğinin ilk müzakerecisi Prof. Dr. Mehmet Erdoğan, Zâhirîlikle ilgili yapılan “rivayetle yetinen ayrıca bir anlam ve amaç sorusu sormayan bir zihniyet” tanımlamasını beğendiğini ifade ederek Zâhirî ve Selefililerin bizi mesaja götürmeye çalıştıkları ancak mesajı bize getirmediklerini belirtti. Ayrıca maksadına bakılmayan lafızların bizi istediğimiz yere götürme tehlikesine karşı uyarıda bulundu. Taklidi idealize etmeye çalışırken deliline bakmadan mezhep içerisinde oluşturulan altyapıya devam etmenin sorunlar doğuracağını ifade eden Erdoğan, naslarla ilişki kurarken umdeler yani hareket noktaları ve ilkeler olması gerektiğine dikkat çekti. Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan her şeyin kabul edilip,

sonrasında çıkan her şeyin bidat olarak tanımlanıp reddedilmesinin ise makul olmadığını belirtti. Son olarak da gayelere dikkat edilmesi gerektiğine değinerek sözlerine son verdi.

İkinci müzakereci Prof. Dr. Hasan Hacak, Apaydın'ın tebliğine bir katkı olarak İbn Hazm'ın teorisine değindi. İbn Hazm'ın Hanefî ontolojisi ve epistemolojisini dışarıdan bir gözle eleştirip alternatif geliştirebilmiş olmasına dikkat çeken Hacak, fıkıh usûlünü kelimeler, dil, mantık açısından dikkatli bir gözle okursak çok önemli tartışmaların olduğunu farkına varabileceğimize işaret etti. Atomculuğun önemine dikkat çeken Hacak, klasik İslâmî ilimleri anlamak için atomculuğu anlamak gerektiğini ifade etti. İbn Hazm ve İbn Teymiyye gibi Zâhirî-Selefî çizgideki kişilerin atomculuğa karşı dururken aslında İbn Hazm'ın kelimelerde ve fıkıhta analogik kıyası reddederek sisteme dair önemli eleştirileri ve alternatif bir anlama yöntemi üretme çalışmaları olduğunu kaydetti. Atomcu sistemde mahiyetleri aynı olan her şeyin her şeyle kıyas edilebilir olmasının yanlış bir kıyas anlayışı doğuracağını söyleyen Hacak, İbn Hazm'ın bunun yerine alternatif olarak sunduğu katı nedenselliğinde ise varlıkların mahiyetlerine göre türlere ayrıldığı bir ontolojiden bahsederek burada aynı varlık türüne giren nesnelere birbirine kıyas edilebileceği daha sağlam bir yapıdan bahsetti. Hacak değerlendirmesinde İbn Hazm'ın geliştirmeye çalıştığı alternatif sistemi örneklerle kısmen açıklayıp devamının yazılı müzakeresinde yer alacağını ifade etti.

Oturumun ikinci yarısında Prof. Dr. Zeki İşcan "Selefî Akımların İslâm Algısında Zâhirî-Lafzî Yorumun Yansımaları" başlıklı tebliğine başlarken Selefîlikte en fazla konuşulan ayetin "*Hüküm yalnız Allah'ındır*" (12/Yusuf: 40) ayeti olduğunu ve bu ayet vesilesiyle Selefî düşüncenin cihat, otorite, hilafet, devlet, şiddet gibi konulara geçiş yaptığını belirtti. İşcan, nassçılığın narsist bir yaklaşım olduğu, iktidara duyulan isteği arttırdığı, süreklilik isteği ve birlik özlemi taşıdığı ve bir anlamda bölünme faktörü olan her şeyi şeytanlaştırarak farklı görüşlere karşı nefret söylemi oluşturma yoluna gittiği tespitlerinde bulundu. Selefîliğin İslâm kültüründeki çeşitliliğe karşı bir protesto aracı olduğuna, hakikatin tek oluşuna vurgu yaparak tek bir görüş dışındakilerin yok edilmesini hedeflediğine dikkat çekti.

Bu tebliğin ilk müzakerecisi Prof. Dr. Sıddık Korkmaz, dinî metinlerin beşerî düşüncenin kutsallaştırılması, yaratıcı düşüncenin yok edilmesi ve kavgacı düşüncenin beslenmesi gibi çeşitli amaçlar için kullanıldığına ancak bunların her birinin dinî metni istismar olduğuna dikkat çekti. "Kur'ân-hadis kaynakları tavsiye metinleridir, biz bunları emir metinleri olarak anlıyoruz" diyerek sözlerine son verdi. Korkmaz'ın bu tespiti yemek molasında sempozyumu dinleyen akademisyenlerin tartıştığı mevzulardan biri oldu.

İkinci müzakereci Prof. Dr. Fethi Kerim Kazanç, müzakeresinde Selefîlerin genel özelliklerini ve amaçlarını özetleyerek Selefîliğin ne olduğunu ve dünya görüşlerini tekrar ortaya koymaya çalıştı. Nasların araçsallaştırılması ve ideoloji görevi görmesi gibi bir tehlikenin varlığına dikkat çekti.

İkinci Oturum

Yemek ve namaz molasının ardından başlayan ikinci oturuma başkanlık eden Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal ilk yarı için “Günümüz Selefi Hadis Çevrelerinin Hadis Algısı ve Literalizm Sorunu” başlıklı tebliğini sunmak üzere Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar’ı davet etti. Zâhiri-Selefi çevreler tabirinin çok geniş olduğunu ve hem fikhî hem aksiyoner hem de hadisçi gruplar gibi karışık bir yapılanmayı içerdiğini ifade eden Özafşar Selefi hadisçiliği de tek boyutlu anlamamak gerektiğini, içerisinde pek çok farklı yapı bulunduğunu belirtti. Tebliğinde Zâhiri-Selefi çevreleri kronolojik olarak özetleyerek 20. yy. Selefi hadisçiliğinin önde gelen ismi Nasiruddin el-Elbânî’ye dikkat çekti.

Özafşar hicrî 1. asrın ilk çeyreğinde Irak bölgesindeki ilk psikolojik kırılmanın fukaha isyanı olarak tarihe geçen İbrahim en-Nehaî’nin vefatından sonra onu temsil edecek kişinin kimliği konusunda yapılan Ehl-i hadîs-Ehl-i rey polemikleri ile ilgili olduğunu aktardı. İkinci toplumsal kırılmanın ise birincisinden takriben 100 küsur yıl sonra yaşanan hadis taraftarlarının yanı sıra devlet-ilim-siyaset erkânı arasında yaşanan bir toplumsal kırılma sayılan mihne hadisesi olduğunu belirtti. Bunların ardından önceden Ehl-i hadîs-Ehl-i rey, Şiî-Sünnî kırılmalarının, Şâfiî-Eş’arî-Hanbelî kırılması şeklinde devam ederek sonrasında İbn Teymiyye ve Moğol istilasıyla birlikte doktrinel üçüncü bir kırılma şeklinde ortaya çıktığını aktardı. İbn Teymiyye’nin tevhit konusundaki ayrışması, Şiîliğe karşı Sünnîliği ön plana çıkarması, emri bi’l-maruf teorisinin yanı sıra bir siyaset teorisi ortaya koyması yeni bir doktrinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yaşadığı dönemde de bu konu siyasal toplumsal gerilim alanı olarak görülmüş fakat sonrasında zamanla İbn Teymiyye’nin etkisi de zayıflamıştır.

Kadızedeliler hareketinin sefîlikle bağını kurmakta pek dikkatli olmadığımızı değiştiren Özafşar, bu hareketin ilham verdiği daha çok politik sayılabilecek bir diğer hareket olarak Vehhâbiliği tanımladı. Vehhâbi kırılmanın da İbn Teymiyye’nin ortaya koyduğu doktrin üzerinden irdelendiğine ve aslında Vehhâbi hareketin yüzyıllar boyu devam eden bir geleneğin getirdiği bir sonuç olduğuna dikkat çekerek Vehhâbiliğin özelliklerini otoriteye karşı olmak, metni yüceltmek, temsilcilerinin kendilerini bir putkırıcı ve aktivist olarak görmeleri şeklinde özetledi.

Zâhiri-Selefi yaklaşımları kronolojik olarak açıklayan Özafşar bir sonraki kırılmanın 19. yy’da Selefi düşüncüyü, Vehhâbi hareketi ve Arapçılığı bir adım ileri taşıyan ve Irak’ın Abduh’u olarak bilinen Mahmut Şükrü Âlûsî ile olduğunu belirtti. Bu son kırılmaya milliyetçilik de dâhil olmuştur. Âlûsî’nin yaklaşımı Arap tarihi ve coğrafyasını yücelten bir görünüm arz eder. Bu kırılma ile Suudi Arabistan Krallığı kurulur ve Vehhâbi-Selefi çizgiyi devam ettirir. 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında Abduh ve Rıza’nın ortaya koyduğu Menâr çizgisi sefî propagandanın üssü haline gelir. Bu ekolün, gazeteci kimlikleri ve diyalektik kullanımı ile 20. yüzyıl Selefiliğinin kuruculuğunu yaptığı söylenebilir.

Özafşar tebliğinin ikinci kısmında Muhammed Abdürrezzâk Hamza, Abdülaziz b. Bâz ve Elbânî gibi isimleri zikretti ve bütün İslâmî geleneği tortulardan temizlemek ve hadisleri yeniden kritik etmek için kendince bir metotla pek çok eser kaleme alan 20. yüzyıl Selefî yaklaşımının örneği sayılan Elbânî'nin hadisler konusundaki Selefî yaklaşımına dikkat çekti. Onun yaklaşımının daha çok yöntemsizlik, düzensizlik, izlenimcilik, yani kendi yaklaşımına uygun herhangi bir görüşü alıp ona meyletmek olduğunu vurguladı.

Özafşar'ın tebliğinin ilk müzakerecisi Prof. Dr. Zekeriya Güler, Elbânî'nin metoduna dair çarpıcı örnekler vererek Elbânî'nin tenakuzlarına dikkat çekerken ikinci müzakereci Prof. Dr. Mustafa Ertürk tebliği kısa süre önce edindiğini belirterek oturum zaman aşımı sebebiyle müzakeresini kısa tuttu.

İkinci oturumun ikinci yarısı Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ün "Zâhiri/Literalist Anlayışın İslâm Düşüncesi ve Çağdaş Selefîlikteki İzdüşümleri" tebliği ile devam etti. Öztürk, Zâhirîlik konusunun insan, antropoloji, metnin kendisi, metnin ilişki zemini, metnin algılanış biçimi ve siyasi yapıyla ilişkisi olduğunu belirtti. İnsanlardan bir kısmının metni soyutlayarak anlayan, anlamı katmanlı gören, anlamın üstüne anlam katmaya çalışan bir bakışla metne bakarken bir kısmının da metnin aniden zihne yansıyan şekliyle yetinmesinin doğal bir durum olduğuna dikkat çeken Öztürk bu sebeple dışlayarak değil, tanımlayarak ve durumu anlamaya çalışarak meseleye yaklaşmanın daha doğru olacağını ifade etti. Öztürk'e göre Haşevîlik, dinî metni sadece kendisi olarak algılayan ve ona hiçbir insanî unsur katmayan bir yaklaşımdır ve bunun en açık örneği Ashâb-ı hadistir. İpliği iplik olarak algılayan sahabe bu anlayışın ilk örnekleridir fakat buradan bir Zâhirîlik ideolojisi çıkmayacaktır. Öte yandan Öztürk, İbrahim en-Nehaî ve diğerlerinden örnekler vererek aslında Ehl-i rey içinde de Zâhirî örneklerin bulunduğunu belirtti ve özellikle Hanefî literatürünün belli bazı meselelerinde Zâhirîliği çağrıştıran çokça örnek bulmanın mümkün olduğunu ifade etti.

Zâhirîlikle İmam Şâfiî bağlantısına değinen Öztürk, İmam Şâfiî'nin nass ve cumla tabirlerinden kastedilenin Kur'ân'da her şeyin ya nass olarak açıkça ya da cumla yani özet olarak bulunduğu ve nass karşısında rey ile mücadele etmeye çalışan kişinin her zaman yenileceğini, "ayet sopası"yla baş edilemeyeceğini ifade etti. Öztürk İmam Şâfiî'nin mesela talak bahislerinde Zâhirîlerin görüşlerinden daha aşırı ifadelerinin bulunduğundan bahsetti. Sünnî çizgide Zâhirîliğin izlerini süren Öztürk bugün IŞİD'in savunduğu ve uyguladığı cihadı anlatmak için yayınladığı makalelerde Cessâs ve Serahsî'nin cihad ayetine getirdikleri yorumları referans olarak kullandıklarını belirtti.

Öztürk'ün tebliğinin ilk müzakerecisi Prof. Dr. Osman Bilen sempatik ve esprili bir dil ile müzakeresini yaparken bir önceki tebliği Özafşar'ın tasnifinin kendi düşünceleriyle uyumlu olduğunu belirtti ve Zâhirîliğin özelliklerini kısaca şu şekilde özetledi: Parçacıdır, atomcudur, değişimden korkar, değişime karşıdır, pozitivisttir, lafız merkezcidir, biçimseldir, subjektiftir, sekülerdir, taklit eder ve otoriterdir.

İkinci müzakereci Prof. Dr. Ali Rıza Gül ise tebliği noktalama işaretleri, anlatım bozuklukları ve şekil şartları açısından inceleyerek Öztürk'ün ve salonun tepkisini çekti.

Sunum ve müzakerelerin ardından KURAMER tarafından özel olarak davet edilen Türkiye'nin farklı İlahiyat Fakültelerinde görevli öğretim üyelerinin isimleri tek tek okunarak katkı sunmaları beklendi. İlgili isimlerden Faruk Sancar kaynaklarda selef kelimesinin “*tarîkatü's-selef eslem*” diye geçtiğine dolayısıyla aslında kaynaklarda şimdikininkine aksine oldukça olumlu bir anlamı olduğuna dikkat çekerken Muammer İskenderoğlu Selefî-Zâhirî din anlayışının Türkiye'ye yansıyan boyutunun eksik kaldığını ifade etti. Ayrıca selefînin ne olduğu konusunun netleşmediğini ekledi. Mustafa Karagöz Selefîlikte bir belirsizlik olduğu ve bu belirsizliğin olumlu olarak “biz selefînin yolundayız” yaklaşımı ile; olumsuz olarak da “insanların selefî olarak damgalanması” ile iki türlü istismar edilmesine sebep olduğuna dikkat çekti.

Sempozyum Ali Bardakoğlu'nun teşekkür ve kapanış konuşması ile sona erdi.